

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РОДОВІДНОЇ ПАМ'ЯТІ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА САМОПОВАГИ

Поповський А. М. «Дешиця про українські прізвища». Дніпро: Ліра, 2020. 300 с.

Монографія А. М. Поповського «Дешиця про українські прізвища» (Дніпро: Ліра, 2020. 300 с.) присвячена проблемі походження та творення українських прізвищ, їхнього функціонування в діловому мовленні, художніх творах та публіцистиці. Незважаючи на скромну назву монографії, запропоновану автором, навряд чи можна назвати ту інформацію, яку вона вміщує, «дешицею». На нашу думку, це велика енциклопедія про родовідну пам'ять і долю України, про нашу національну ідентичність та самоповагу, що на часі. Вона заслуговує на увагу не лише науковців, а й значно ширшого кола – усіх українців, усіх, хто має українське прізвище, усіх, хто цікавиться нашою історією та культурою. Безумовно, це видання має надзвичайну цінність. Воно є вагомим внеском в українське мовознавство, культурологію, історію та філософію й потребує ретельного прочитання.

Крім детального аналізу семантики українських прізвищ з певними компонентами, яка, за словами автора, «відображає ті первинні ознаки, звички, соціальний стан, трудові процеси та інші особливості людей», у монографії висвітлено питання їхньої деформації в Російській імперії й за радянських часів, результатом чого стала підміна культурних цінностей та ідеології.

Застосовуючи сучасну лексику, наукову роботу А. М. Поповського можна назвати свого роду «лайфхаком» щодо відродження «козацької сили і вроди», що спонукає до єдності зі своїм народом. Автор власним прикладом демонструє справжній патріотизм – починаючи від мети та актуальності видання, потужного авторського епіграфу («...Тож відроди козацьку силу й вроду, Шануй, примножуй честь свого роду, – Кріпимо єдність, силу волі й права, Бо з міці роду, а не виродків, будується держава») і закінчуючи ідеями та висновками, поданими в кожній частині роботи.

Монографія складається з вісімнадцяти розділів, які являють собою окремі, самостійні «оповіді» про найцікавіші поняття та явища в житті українського етносу, які колись стали основою для утворення багатьох прізвищ, – *борц*, *хам*, *холуй*, *штани*, *лобода*, *лихо*, *кривий* тощо. Вжиті поза контекстом мовознавчої науки, вони не втрачають актуальності й досі.

Самі назви структурних одиниць книги викликають цікавість: «Слово *борц* в ономастичному та апеллятивному контексті», «Від Хама до хамства», «Від Холуя до холуйства: етнолінгвістичний і когнітивний погляди на лексико-семантичне поле “прислужництво”», «Дешиця про штани та їх антропоніми», «Слово *лобода* в ономастичному та апеллятивному аспектах», «Українські прізвища, пов'язані з бджільництвом», «Лексико-семантичні функції слова *перекотиполе* в українській мові» та ін.

Не тільки семантично, а й хронологічно досліднику вдалося розширити межі аналізу від Київської Русі до наших днів. Вражає коло використаних джерел – енциклопедії, словники прізвищ, реєстр Війська Запорізького, тексти українського радіо, газет та ін. Наприклад, для написання лише одного розділу про прізвища, пов'язані з бджільництвом, було опрацьовано 118 джерел, зокрема 25 газет, серед яких є і закордонні видання. До речі, бібліографія передбачена окремо для кожного розділу, що дуже зручно. Неабияку цінність являє авторський архів – оригінальний матеріал, що стане в пригоді для подальших наукових досліджень.

Незважаючи на велику увагу науковців до українських прізвищ (С. П. Бевзенко, Б. Б. Близнюк, Н. Ю. Булава, В. О. Горпинич, Л. Т. Масенко, І. Д. Фаріон та ін.), деякі питання залишаються невивченими й потребують нових досліджень. Це стосується зокрема й прізвищ, утворених на основі спонукальних форм дієслів. Монографія

А. М. Поповського вдало заповнює цю прогалину, адже торкається їхнього виникнення в живому народному мовленні, діловому письмі, українській демонології, фольклорі, художній літературі, пресі. Автор відзначає особливу активність лексико-семантичного способу, виділяючи 16 моделей творення, констатує, що афіксація є найбільш продуктивним морфологічним способом словотворення, слухно називає

ваге прізвища такого типу «генокодом і духовним скарбом українського народу», закликаючи до їхнього подальшого вивчення.

Працюючи над антропонімами з компонентом *перикотиполе*, автор звертається до однойменних художніх творів: оповідання Г. Квітки-Основ'яненка, віршів Ю. Ілліна, народної легенди П. Глазового, добірки творів Олесі Мамчич та ін., що дає змогу провести паралелі в семантиці власних і загальних назв, а також популяризувати творчість відомих митців.

Науковець загострює увагу на потужній словотвірній і лексичній організації антропонімічного поля з основою *сам-/само-*, що зумовлює існування розгалуженої системи творення власних назв в українській мовній картині світу, окреслює подальші наукові перспективи їхньої аналітики з огляду на діалектний зв'язок мовного явища з його концептом (світоглядним, культурним, духовним корелятом).

Через аналіз лексико-семантичних та функціональних властивостей слова *холуй* та похідних від нього мовознавець торкається питання моралі й духовних цінностей у сучасному українському суспільстві.

Розглядається також специфіка досить поширених прізвищ з «борщовою» основою та моделей їхнього творення, наприклад, *Бориц, Бориці, Борщевський, Борицагівський, Борицанинко, Борицанський, Борщевич, Борицук, Борщов, Вариборц, Давиборц, Дідобориц* тощо. Аналіз антропонімів послідовно продовжує систематизований перелік топонімів (*Бориці, Бориців, Борщовка, Борицагівка* та ін.), приклади фразеологізмів, прислів'їв та приказок з елементом *борц*. Усі наукові спостереження разом створюють цілісне етнокультурне уявлення, що є підґрунтям національно-мовного колориту. Відтак, слово *борц* проаналізовано як в загальнонародній українській мові, так і в антропонімічній системі. Назву традиційної української страви кваліфіковано як символ надійного даху над головою, рідинного тепла, сімейної злагоди, окраси столу й оселі, насолоди і втіхи, водночас розкрито новий зміст слова в сучасних реаліях, пов'язаних з наболілими питаннями становлення української національної еліти.

Цікавим є запропонований у розділі «Українські прізвища, пов'язані з юриспруденцією» екскурс до витоків української юридичної термінології як до найдавніших шарів лексичної системи, що сягає часів Княжої Доби. Тут наведено широкий реєстр відповідних антропонімів, утворених різноманітними способами. Аналізуючи походження й творення українських прізвищ, пов'язаних з правохоронною діяльністю людини, автор констатує, що вони засвідчені не тільки в різножанрових писемних пам'ятках та документах судочинства, але й у народній творчості, художній літературі від Київської Русі до наших днів, вказує на роль у процесі творення таких прізвищ етичних норм і звичаєвих традицій українського народу.

Наводячи низку прізвищ та прізвищ із компонентом *крив-*, мовознавець звертає увагу на важливість зовнішньої ознаки людини (позитивних і негативних рис), що виділяла її з оточення, та визначальну роль аксіології в номінативних процесах. Відповідно автор їх класифікує за тематикою: дефективна частина тіла; фізичні вади; особливості чоловічого одягу; хатніх та придворних споруд; негативних рис характеру, поведінки. Більше того, він знайомить читачів із відомими особистостями, громадськими діячами, письменниками, журналістами, науковцями, прізвища яких передбачають «глузливу» семантичну конотацію, надає коротку довідку про кожного з них та місце в історії України, що має особливий країнознавчий ефект, звертається до фіксації антропонімів з елементом *крив-* у художніх творах окремих письменників. Дуже вдалою є спроба простежити динаміку у формуванні таких прізвищ та їхні словотвірні можливості в часі – від Реєстру Війська Запорізького (1649 р.) до сучасних

лексикографічних записів. Науковець укладає своєрідний покажчик прізвищ, який нараховує 208 позицій.

Автор монографії засвідчує вплив різних аспектів матеріальної та духовної культури українців на утворення українських прізвищ із компонентом *біл-*, виділяє кілька відповідних лексико-семантичних груп, встановлює кореляційні зв'язки між ментальними константами і антропоосновами.

Особливо актуально в умовах агресії Росії по відношенню до України звучить передостанній розділ «Чи перевелися перевертні?». У центрі уваги – і мовні покручі та причини їхньої появи, і людський вияв «магічного», за словами А. М. Поповського, слова *перевертень*, і «антинароде» явище зради. Жорстокий колоніальний режим царської Росії і його вплив на долю України, сучасна неадекватна поведінка сусідньої країни – передумови породження українських перевертнів. З метою викриття цього негативного суспільного явища дослідник простежує функціонування лексеми в художніх творах та сучасній публіцистиці.

Отже, аналізуючи українську антропоніміку, науковець апелює не тільки до наукової спільноти, а й до всіх сучасників, передусім, української молоді щодо потреби відродження й шанування генетичного національного коду, національної свідомості, вивчення традицій своїх предків та їхньої ролі в державотворчих процесах, небайдужості до походження та родоvodu, виступає проти спотворень українських імен та прізвищ. Монографія А. М. Поповського «Дешифрація українських прізвищ» – це історія українського народу в прізвищах, життєпис про нашу славу (наше «само-») та наші поразки (наші «лихо-» та «киво-»), починаючи з сімейних традицій і закінчуючи позитивними та негативними явищами на державному рівні. Порушена автором проблема вивчення українських прізвищ, а також номінацій сіл, селищ, міст, районів, областей з метою відтворення географії українського антропонімікону в синхронії та діахронії потребує продовження й популяризації в освітньому процесі та засобах масової інформації як джерелах формування громадської думки.

Серебрянська І. М.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри прикладної
лінгвістики Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя

Received: 03 September, 2020